

Актуальність тексту – 09.04.2020р.

Доцент кафедри кримінального права №1, доцент Зайцев О.В.

Тема: Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності

- 1. Поняття суб'єкту злочину 00:40**
- 2. Поняття неосудності та її критерії 11:20**
- 3. Обмежена осудність 20:35**
- 4. Спеціальний суб'єкт злочину 27:35**
- 5. Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння 30:00**

1. Поняття суб'єкту злочину.

Питання про суб'єкта злочину за своєю сутністю є питанням про особу, яка вчинила злочин і підлягає кримінальній відповідальності. Це прямо впливає із найменування розділу IV Загальної частини КК: «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)».

У ч. 1 ст. 18 встановлено, що суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Отже, *суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, що досягла певного віку.*

Перш за все суб'єктом злочину може бути тільки *фізична* особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплено у статтях 6-8 КК, де прямо вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Тому не можуть бути визнані суб'єктом злочину юрид. особи (підприємства, установи, громад. організації і т. д.).

У науковій літературі існує дискусія щодо можливості встановлення крим. відповідальності юрид. осіб за певні посягання. Прихильники такої позиції наполягають на тому, що встановлення крим. відповідальності юрид. осіб дає

ефективні результати у випадках, коли адміністративно-правових чи цивільно-правових заходів недостатньо, про що свідчить досвід зарубіжних країн. Також як на аргумент вказується і на те, що Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання щодо встановлення такої відповідальності. Противники закріплення крим. відповідальності юрид. осіб спираються на вітчизняну правову традицію та підкреслюють неможливість застосування до юрид. осіб багатьох інститутів крим. права, зокрема, осудності, вини, принципу особистої винної відповідальності, ігнорування яких призведе до деструкції основних засад крим. права і потребуватиме докорінних змін всієї кримінально-правової системи.

Згадана дискусія на даному етапі знайшла у крим. зак-ві України таке рішення: суб'єктом злочину, як і раніше закон визнає тільки фізичну особу. Розд. XIV¹ Загальної частини КК встановлює заходи кримінально-правового характеру щодо юрид. осіб та визнає підставою їх застосування вчинення уповноваженою нею фізичною особою злочинів за умов, передбачених у ст. 96³ КК.

Як зазначено в ч. 1 ст. 18 КК, обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є *осудність особи*. У ч. 1 ст. 19 КК вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Отже, *осудність* — це *здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними*. Кримінальний закон виходить з того, що тільки осудна особа може вчинити злочин і тому може нести кримінальну відповідальність. Це обумовлено тим, що злочин завжди є актом поведінки *свідомо діючої особи*.

Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємопов'язані і тільки в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації.

Питання про осудність особи виникає тільки у зв'язку зі вчиненням нею злочину. Саме щодо нього необхідно з'ясувати здатність особи правильно оцінювати суспільно небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки та керувати своїми діями (бездіяльністю).

Стан осудності — це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки за наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння. Зі станом осудності пов'язане і досягнення (реалізація) мети покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Тільки осудна особа здатна правильно усвідомлювати сутність вчиненого злочину, а тому розуміти обґрунтованість і справедливість призначеного покарання. Лише за таких умов призначене покарання багато в чому визначає наступну поведінку засудженого, спонукає його не вчинювати нових злочинів.

Важливість встановлення осудності особи визначено, перш за все, тим, що осудність є передумовою вини, а без доведення вини не може бути кримінальної відповідальності і покарання.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом злочину може бути лише особа, яка до вчинення злочину досягла встановленого кримінальним законом віку. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. Тому при розслідуванні і розгляді кримінальної справи дуже важливо встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження). У тих же випадках, коли відсутні документи, що підтверджують вік, необхідне проведення судово-медичної експертизи.

Вчинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла до вчинення злочину визначеного законом віку, свідчить про відсутність суб'єкта злочину, а, отже, про відсутність складу злочину, внаслідок чого виключається і кримінальна відповідальність.

У ч. 1 ст. 22 КК прямо зазначено, що крим. відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком злочину. Але в законі встановлюється і т. зв. *знижений вік* крим. відповідальності – *чотирнадцять років* – за окремі злочини, вичерпний перелік яких наведено в ч. 2 ст. 22 КК. Серед них: умисне вбивство (ст.ст. 115-117 КК), умисне спричинення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121, ч. 3 ст.ст. 345, 346, 350, 377, 398, диверсія (ст. 113 КК), бандитизм (ст. 257 КК), зґвалтування (ст. 152 КК), крадіжка, грабіж, розбій (ст.ст. 185-187 КК) та деякі ін.

Аналіз цих злочинів свідчить про те, що закон знижує вік крим. відповідальності за *дві їх групи*: а) насильницькі і б) майнові. В основу зниження віку крим. відповідальності за ці злочини покладено такі критерії:

– рівень розумового розвитку, свідомості особи, який свідчить про можливість вже у чотирнадцять років усвідомлювати фактичні ознаки та сусп. небезпечність злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 22 КК;

– підвищена сусп. небезпечність (тяжкість) більшості з цих злочинів;

– значна поширеність більшості з цих злочинів серед підлітків.

Особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років не підлягає крим. відповідальності за злочини, суб'єктом яких визнається лише особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. У цих випадках особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років може нести крим. відповідальність лише за вчинені нею конкретні дії чи бездіяльність, які містять ознаки *іншого* складу злочину, за який законом встановлено відповідальність з чотирнадцяти років. Так, якщо особа віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років бере участь разом з ін. особами, що досягли шістнадцяти років, у такому злочині, як примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань шляхом насильства, небезпеч. для життя і здоров'я (ч. 3 ст. 355 КК), то вона може нести відповідальність лише за заподіяння, напр., тяжкого тілесного ушкодження за ст. 121 КК, яке виступало способом такого примушування.

У деяких випадках крим. відповідальність можлива лише за злочини, вчинені *повнолітніми* особами, тобто особами, які досягли 18-річного віку, бо за їх

характером неповнолітні фактично вчинити їх не можуть. До таких злочинів належать, напр., втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК), ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК) тощо.

Суб'єктів злочину, які наділені такими загальними ознаками, як фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку крим. відповідальності, прийнято називати *загальними суб'єктами* злочину. Відсутність хоча б однієї з цих ознак виключає суб'єкта як елемент складу, а, отже, виключає склад злочину і крим. відповідальність.

2. Поняття неосудності та її критерії.

Поняття неосудності є похідним від поняття осудності, оскільки воно є його антиподом. Особа, яка перебуває в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності і покаранню за вчинене суспільно небезпечне діяння, оскільки вона не є суб'єктом злочину.

У ч. 2 ст. 19 КК наведено законодавче визначення поняття неосудності, з якого випливає, що *неосудною визнається така особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.*

Ці положення закону, в яких описано поняття неосудності, прийнято називати *формулою неосудності*. Причому в цю формулу включено як медичні, так і юридичні ознаки (критерії). У науці кримінального права така формула іменується *змішаною* формулою неосудності. Поєднавши в цій формулі медичні та юридичні ознаки, законодавець тим самим обмежив поняття неосудності чіткими, точно визначеними законом рамками. Закріплені в законі ознаки є однаково обов'язковими як для експертів, так і для юристів при вирішенні питання про неосудність конкретної особи.

З тексту ст. 19 КК видно, що неосудність (як, до речі, і осудність) визначається тільки стосовно часу вчинення особою суспільно небезпечного діяння і тільки

у зв'язку з ним. Неприпустимо за межами такого діяння порушувати питання про неосудність або осудність особи.

Як уже відзначалося, у КК поняття неосудності розкривається за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) та юридичного (психологічного).

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. Відповідно до ст. 1 Закону України від 22.02.2000 р. «Про психіатричну допомогу» псих. розлади – це розлади псих. діяльності, визнані такими згідно з чинною в Україні Міжнар. статистичною класифікацією хвороб, травм і причин смерті. Такою класифікацією є Міжнар. статистична класифікація хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду, яка застосовується в Україні з 1 січня 1999 р. У ч. 2 ст. 19 КК виділено чотири види психічних хвороб: а) хронічне психічне захворювання; б) тимчасовий розлад психічної діяльності; в) недоумство; г) інший хворобливий стан психіки.

Хронічне психічне захворювання — досить поширений вид захворювання психіки. До таких захворювань відносять шизофренію, епілепсію, параною, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз та ін. Усі вони мають прогресуючий, важковиліковний чи взагалі невиліковний характер, хоча і при них можливі так звані світлі проміжки.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, короткочасне психічне захворювання, що протікає у вигляді приступів. Воно виникає раптово (найчастіше внаслідок тяжких душевних травм) і за сприятливих обставин раптово припиняється. До таких захворювань належать різного роду патологічні афекти, алкогольні психози, біла гарячка та ін.

Недоумство (олігофренія) — найбільш тяжке психічне захворювання (психічне каліцтво). Воно є постійним, природженим видом порушення психіки, що уражає розумові здібності людини. Можливі три форми недоумства: ідіотія (найбільш глибокий ступінь розумового недорозвитку), імбецильність (менш глибокий), дебільність (найбільш легка форма). Таким чином, між собою ці захворювання відрізняються різним ступенем тяжкості ураження психіки.

Під іншим хворобливим станом психіки розуміють такі хворобливі розлади психіки, що не охоплюються раніше названими трьома видами психічних захворювань. Сюди відносять важкі форми психастенії, явища абстиненції при наркоманії (наркотичне голодування) та ін. Це не психічні захворювання в чистому вигляді, але за своїми психопатичними порушеннями вони близькі до них.

Для наявності медичного критерію неосудності досить встановити, що на час вчинення суспільно небезпечного діяння особа страждала хоча б на одне із перелічених захворювань.

Інші можливі психічні стани, що негативно впливають на поведінку особи, наприклад, фізіологічний афект, не виключають осудності. У певних випадках вони можуть розглядатися лише як обставини, що пом'якшують відповідальність (наприклад, стан сильного душевного хвилювання при умисному вбивстві — ст. 116 КК).

Встановлення медичного критерію ще не дає підстав для висновку про неосудність особи на час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Наявність медичного критерію є лише підставою для встановлення критерію юридичного, який остаточно визначає стан неосудності.

Юридичний критерій неосудності виражається в нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного.

У ч. 2 ст. 19 КК юридичний критерій неосудності виражено двома ознаками: 1) *інтелектуальною* — особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) *вольовою* — особа не могла керувати своїми діями. Під «своїми діями» тут розуміється не будь-яка поведінка психічно хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК.

Інтелектуальний критерій неосудності, насамперед, означає, що особа не розуміє *фактичної сторони*, тобто не розуміє дійсного змісту своєї поведінки (не розуміє, що вчиняє вбивство, підпалює будинок і т. д.), а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність. Так, мати, через наявний у неї псих.

розлад, вводила під час купання своєї малолітньої дитини у її тіло звичайні швейні голки, гадаючи, що таким чином вона вилікує її від важкого недугу. У кінцевому результаті це призвело до смерті дитини, а в її тілі було виявлено понад сорок голків.

Інтелектуальна ознака також означає, що особа не здатна розуміти *сусп. небезпеч. характер* своїх дій. У деяких випадках це не виключає того, що особа при цьому розуміє фактичну сторону своєї поведінки. Так, особа із розумовою відсталістю підпалила у вечірній час сарай сусіда для того, щоб освітити вулицю, де веселилася молодь. Вона розуміла фактичну сторону своїх дій (тобто усвідомлювала, що підпалює будівлю), але внаслідок псих. розладу не усвідомлювала *сусп. небезпечності* своїх дій.

Вольова ознака юрид. критерію неосудності свідчить про такий ступінь руйнування псих. розладом вольової сфери людини, що *вона не може керувати своїми діями (бездіяльністю)*.

Відомо, що вольова сфера людини завжди органічно пов'язана зі сферою свідомості. Тому в усіх випадках, коли особа не усвідомлює свої дії (бездіяльність), вона не може і керувати ними.

Однак можливі ситуації, коли особа усвідомлює фактичну сторону свого діяння, може усвідомлювати і *сусп. небезпечність* своїх діянь та їх наслідків, але не може керувати своєю поведінкою. Такий стан спостерігається, напр., у піроманів, kleptomанів, наркоманів у стані абстиненції та ін. Зазначені особи можуть цілком зберігати здатність усвідомлювати фактичну сторону вчинюваних ними дій і навіть розуміти їх *сусп. небезпечність*, проте вони втрачають здатність (не здатні) керувати своїми вчинками. Піроман, напр., під час підпалу житлового будинку розуміє фактичну сторону своєї поведінки, правильно оцінює *сусп. небезпечність* діяння і його наслідків, однак не може керувати своїми діями.

Визначені особливості інтелектуальної і вольової ознак зумовили те, що у крим. законі (ч. 2 ст. 19 КК) вони розділені сполучником «або». Тим самим законодавець не тільки підкреслює їх відносну самостійність, а й закріплює їх рівнозначність при визначенні поняття неосудності.

Отже, юрид. критерій містить у собі ознаки, що визначають *тяжкість розладу*, глибину ураження психіки, ступінь впливу псих. розладу на здатність усвідомлювати характер вчинюваного діяння, його наслідки і керувати своїми вчинками. У цьому виявляється нерозривний зв'язок медичного та юридичного критеріїв, що й зумовило необхідність закріпити у ч. 2 ст. 19 КК *змішану* формулу неосудності.

Юрид. критерій неосудності відіграє двояку роль: а) визначає справжній зміст неосудності, бо тільки він дозволяє встановити, чи усвідомлювала особа під час вчинення сусп. небезпеч. діяння свої дії (бездіяльність) і чи могла вона в цей момент керувати ними; б) закріплює межі дії медичного критерію і тим самим визначає межу між осудністю та неосудністю.

Таким чином, особа може бути визнана неосудною тільки тоді, коли встановлено *одну* із ознак юрид. критерію на підставі хоча б *однієї* з ознак критерію медичного. Визнання особи неосудною належить виключно до компетенції суду.

Відповідно до прямої вказівки закону особа, визнана неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею сусп. небезпеч. діяння. До такої особи на підставі ч. 3 ст. 19 КК можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачені у ст. 94 КК. Такі заходи не є кримінальним покаранням, однак на відміну від звичайного психіатричного лікування є *примусовими* і спрямовані як на лікування особи, так і на охорону суспільства і держави від можливого повторного вчинення ним сусп. небезпеч. діянь.

Неосудність особи характеризує її псих. стан *на час* вчинення сусп. небезпеч. діяння, передбаченого крим. законом. Однак на практиці трапляються випадки, коли особа під час вчинення злочину була осудною, але *після його вчинення до постановлення вироку* захворіла на псих. хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Застосування покарання до такої особи, по-перше, суперечило б принципу гуманізму, а по-друге, не може забезпечити досягнення мети покарання.

Тому ч. 3 ст. 19 КК і передбачає саме таку ситуація, коли встановлює, що не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на псих. хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Відповідно до закону до такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а *після одужання* така особа (на відміну від особи, яка визнана неосудною) *може* підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК).

3. Обмежена осудність.

Стаття 20 КК передбачає, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом *обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.*

Виходячи зі змісту закону, можна зробити такі висновки: а) обмежена осудність пов'язана із наявністю у особи певного псих. розладу (напр., органічні розлади психіки, шизофренія, шизотопові розлади, розлади особистості та поведінки в зрілому віці, розумова відсталість, розлади психологічного розвитку, поведінки та емоцій дитячого і підліткового віку тощо); б) внаслідок такого псих. стану особа *не повною мірою* здатна усвідомлювати фактичні ознаки і сусп. небезпечність вчиненого діяння. Однак, у обмежено осудної, на відміну від неосудної особи, здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними повністю *не втрачається*; в) обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а отже, не виключає і крим. відповідальність за вчинене.

Значення обмеженої осудності полягає у тому, що вона враховується судом при призначенні покарання (йдеться про пом'якшення покарання), і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру (п. 6 пост. ПВСУ від 03.06.2005 р. «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»).

4. Спеціальний суб'єкт злочину

Поряд з поняттям загального суб'єкта КК передбачає і поняття *спеціального суб'єкта*. У ч. 2 ст. 18 КК визначено, що *спеціальним суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа*. Отже, спеціальний суб'єкт — це особа, яка, крім обов'язкових загальних ознак (фізична, осудна особа, що досягла певного віку), має додаткові спеціальні (особливі) ознаки, передбачені в статті Особливої частини КК для суб'єкта конкретного складу злочину. Ознаки спеціального суб'єкта доповнюють загальне поняття суб'єкта злочину, виступаючи як *додаткові*. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, наприклад, службового становища, фаху (лікар), характеру певної діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо.

У ч. 2 ст. 18 КК наведено загальне поняття спец. суб'єкта злочину, а у ч.ч. 3 та 4 ст. 18 КК з урахуванням значної розповсюженості злочинів, суб'єктом яких може бути службова особа, законодавець виокремив загальне визначення цього спец. суб'єкта, яке містить у собі дві категорії: а) *службові особи юрид. осіб публічного права* і б) *службові особи юрид. осіб приватного права*. У Загальній частині КК надається визначення службової особи, яке має загальний характер, тобто стосується усіх статей Особливої частини КК, за винятком тих, для яких закон про крим. відповідальність передбачає окреме визначення (ст.ст. 364, 365, 368, 368-2, 369 КК)

У більшості випадків ознаки спец. суб'єкта прямо зазначені в законі. Так, у ст. 375 КК прямо встановлено, що спец. суб'єктом цього злочину є суддя, який постановив завідомо неправосудний вирок, рішення, ухвалу або постанову. В ін. випадках хоча у самому законі прямо і не вказано спец. суб'єкта, але саме злочин вимагає його наявності. Так, у ст. 371 КК прямо не зазначається, хто може бути суб'єктом завідомо незаконного затримання, приводу, домашнього арешту або тримання під вартою. Однак очевидно, що ці злочини можуть бути вчинені тільки

працівниками правоохоронних органів чи суддями, які наділені правом застосовувати затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою.

Найчастіше ознаки спец. суб'єкта законодавець вказує при описі основного складу злочину. Так, у ч. 1 ст. 114 КК передбачено, що суб'єктом шпигунства може бути тільки іноземець чи особа без громадянства, а у ст. 117 КК прямо вказано, що відповідальність за вбивство новонародженої дитини несе тільки матір. Проте нерідкими є випадки, коли ознаки спец. суб'єкта використовуються законодавцем і при визначенні кваліфікованих (особливо кваліфікованих) складів злочинів. Так, у ч. 2 ст. 387 КК як кваліфікуючу ознаку розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування передбачено вчинення цього злочину суддею, прокурором, слідчим, працівником оперативно-розшукового органу.

Таким чином, ознаки спец. суб'єкта певною мірою є *обмежувальними*, оскільки вони визначають, що деякі злочини може вчинити не будь-яка фізична, осудна особа, яка досягла певного віку, а тільки та, яка має спец. ознаки, завдяки яким вона може бути суб'єктом цього злочину. Відповідно, інші особи, що не мають цих ознак, можуть бути лише співучасниками у таких злочинах.

5. Відповідальність за злочини, вчинені у стані сп'яніння.

Алкоголізм, наркоманія, токсикоманія є тим соціальним злом, що прямо пов'язане зі злочинністю. Кримінологічні дослідження свідчать про те, що під впливом пияцтва вчиняються 40-45% усіх злочинів, а такі тяжкі злочини, як вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, хуліганство, грабежі та розбої, в 70–80% випадків вчиняються у стані т. зв. фізіологічного сп'яніння.

Звичайно, ступінь фізіологічного сп'яніння при вчиненні злочинів буває різним. Нерідко особи, що їх вчинили у стані сильного сп'яніння, посилаються на те, що зовсім не пам'ятають, як вони їх вчинили і чим були зумовлені їх дії. Дійсно, зловживання алкогольними напоями, наркотичними чи ін. одурманюючими речовинами знижує контроль особи над власними діями, призводить до моральної

нестійкості, розвиває корисливі та агресивні мотиви, з'являється нерозбірливість в обранні засобів для досягнення різних антисоціальних цілей.

У зв'язку з цим і виникає питання про осудність і неосудність особи, яка вчинила злочин у стані алкогольного, наркотичного чи психотропного сп'яніння, і правомірність притягнення її до кримінальної відповідальності.

У ст. 21 КК це питання вирішене досить виразно: «Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності». Таким чином, за загальним правилом, *стан сп'яніння незалежно від його ступеня не виключає кримінальної відповідальності*. Така позиція закону має принципово важливе значення для профілактики і попередження злочинів, що вчиняються у стані сп'яніння.

Пояснюється це тим, що при звичайному фізіологічному сп'янінні відсутній медичний критерій — психічний розлад, а тому немає підстави для визнання особи неосудною. При фізіологічному сп'янінні не настають ті істотні зміни у психічному стані особи, які характерні для психічного захворювання. Необхідно враховувати й те, що такі особи *самі і за власною волею* доводять себе до стану сп'яніння, добре розуміючи негативний вплив спиртних напоїв, наркотиків або інших одурманюючих речовин на свою поведінку. Вони усвідомлюють характер їх можливої негативної поведінки в результаті стану сп'яніння, передбачають суспільно небезпечні наслідки. Практика свідчить про те, що навіть у стані глибокого фізіологічного сп'яніння особа не втрачає повною мірою здатності усвідомлювати характер вчинюваних нею дій і керувати ними. Інший підхід до вирішення цього питання привів би до необґрунтованого звільнення від кримінальної відповідальності багатьох осіб, що вчинили тяжкі, особливо тяжкі злочини. Так, не можна було б притягти до кримінальної відповідальності водія автотранспорту, який, перебуваючи у стані глибокого алкогольного сп'яніння, скоїв автоаварію, внаслідок якої загинули люди.

Отже, при вчиненні злочинів у стані фізіологічного сп'яніння відсутній не тільки медичний, а й юридичний критерій неосудності. Більш того, в таких випадках

осудність особи настільки очевидна, що немає необхідності навіть призначати судово-психіатричну експертизу.

Однак у судовій практиці, хоча і рідко, але трапляються випадки, коли на ґрунті хронічного алкоголізму виникають тяжкі психічні захворювання — біла гарячка, алкогольний галюциноз та ін. Під впливом таких захворювань особа може вчинити суспільно небезпечне діяння у стані, коли вона не усвідомлює свої дії (бездіяльність) або не може керувати ними. У таких випадках на підставі ч. 2 ст. 19 КК особа визнається неосудною і не підлягає кримінальній відповідальності.

Таке захворювання може виникнути не тільки у злісних алкоголіків, але навіть і в тих, хто не страждає на алкоголізм. Практиці відомі випадки, коли під впливом різних несприятливих обставин — фізичного або психічного виснаження, нервових перевантажень та інших несприятливих обставин, навіть при незначному вживанні алкоголю або наркотиків настають такі серйозні розлади психіки (так зване патологічне сп'яніння), коли особа не усвідомлює свої дії або не може керувати ними. Такі особи з урахуванням висновків судово-психіатричної експертизи визнаються неосудними.

З огляду на підвищену небезпечність осіб, що вчиняють злочини у стані сп'яніння, у п. 13 ст. 67 КК *ця обставина визнається обтяжуючою при призначенні покарання*. Але залежно від характеру вчиненого злочину суд має право і не визнавати цю обставину обтяжуючою (ч. 2 ст. 67 КК). Це, наприклад, випадки, коли вчинення злочину аж ніяк не пов'язано зі станом сп'яніння або коли неповнолітній, який раніше не вживав спиртних напоїв, під впливом дорослих довів себе до стану сп'яніння і в такому стані вчинив хуліганство.

В усіх випадках, коли суд не визнає стан сп'яніння обтяжуючою обставиною, він повинен навести у вирoku мотиви свого рішення.